

YALNIZ YAŞAYAN YAŞLI KADINLARIN PANDEMİ DENEYİMLERİ ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA: ÖNGÖRÜLEMİYENLER, ZORLUKLAR, STRATEJİLER

Funda Sönmez Öğütle¹, Hilal Sevlü², Duygu Sarımuratoğlu³

Öz

Bu makalede, COVID-19 pandemisi sürecinde nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş sosyolojik bir araştırmanın, araştırma tasarımı sürecine ve üç ay süren saha çalışması deneyimlerine yer verilecektir. Makaleye konu olan çalışmada, çok mevkili saha araştırması yöntemi kullanılarak Gaziantep (Suriyeli), Muğla (yerli ve Britanyalı) ve Zonguldak (yerli) olmak üzere üç farklı ilde yalnız yaşayan yaşlı kadınlarla Ağustos 2020-Ekim 2020 tarihleri arasında yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Pandemi koşulları, araştırma sahasının, saha çalışmasını yürütecek araştırmacıların ve araştırma yönteminin belirlenmesinde ve saha çalışmasının planlanmasında, başka deyişle araştırma tasarımı sürecinde belirleyici olurken; araştırmanın başlangıcından tamamlanmasına kadar olan tüm aşamalarda öngörülemeyen durumlarla karşılaşılmasına da neden olmuştur. Katılımcılara erişim imkânlarının daralması ve araştırmacı-katılımcı-aracı arasındaki güven tesisinin zorlaşması öngörülemeyen durumların başında gelmektedir. Bunun karşısında araştırmacılar, araştırmanın bütününe yayılan risk yönetimi çerçevesinde, zorluklar karşısında çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Görüşmelerin tek seferlik ve uzun süreli planlanması ile kartopu tekniğinin çalışmaması ve kurumsal araçların çoğu durumda işlevsiz kalması karşısında mahalli araçların çeşitlendirilmesi bu stratejilerden bazılarıdır. Makalede, pandemi döneminde gerçekleştirilen bir çalışmada hâlihazırda mevcut eşitsizlik ve kırılabilirliklerin salt katılımcılardan elde edilen verilerle sınırlı kalmadığı, bunların araştırmacıların saha deneyimlerine de yansıyan belirleyiciler olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Sözcükler COVID-19, Yaşlanma, Kurumsal ve Mahalli Araçlar, Risk Yönetimi, Tedbir Koşulları.

¹ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi, ORCID: 0000-0002-4343-5296

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-5170-4778

³ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-2065-6811

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE EXPERIENCE OF THE PANDEMIC OF OLDER WOMEN LIVING ALONE: THE UNINTENDED, CHALLENGES, STRATEGIES

Abstract

This article discusses the research design process of a sociological study conducted using the qualitative research method during the Covid 19 pandemic and the experience of the field research, which lasted three months. The field research on which the article is based involved in-depth interviews with elderly women living alone in three different cities: Gaziantep (Syrian), Muğla (British and local), Zonguldak (local); using the multi-sited field research method. While the conditions of the pandemic were crucial in determining the research area, the researchers who conducted the fieldwork, the research method, and the planning of the fieldwork, in short, the research design process; they also resulted in unforeseen situations occurring at all stages from the beginning to the conclusion of the research. The unforeseen situations included the limitation of access to participants and the difficulty of establishing trust between researcher, participant-intermediary. As part of the risk management process throughout the research, the researchers developed various strategies to address the difficulties. Some of these strategies were one-time and long-term planning of meetings and diversification of local intermediaries given the failure of the snowball technique and ineffectiveness of institutional intermediaries in most cases. The article demonstrates that the current inequalities and vulnerabilities in a study conducted during the pandemic period are not limited to the data obtained from participants, but are also determinants reflected in the field experiences of the researchers.

Keywords: COVID-19, Aging, Local and Institutional Intermediaries, Risk management, Precautionary conditions.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisinin ortaya çıkışıyla birlikte gelen toplumsal etkilerin bir resmini sunma amacıyla gerçekleştirilen sosyolojik araştırmalara baktığımızda (Matthewman ve Huppertz, 2020; Ward, 2020; Zinn, 2021) araştırma sonuçlarının analizinde belli kavramların ön plana çıktığı görülmektedir; risk, korku, panik, kriz, güven, damgalama, belirsizlik, hapsedilme, bireyselleşme, eşitsizlik bunlardan bazılarıdır. Bu kavramlardan “risk”in bir çatı kavram olarak ön plana çıkması ve kavramın daha çok Ulrich Beck’in “risk toplumu” kavramsallaştırması temelinde sahaya uygulanması söz konusudur. Örneğin Ward, pandemi sürecinde alınan bazı önlemlerin uzun vadede devam edebileceği ve bu durumun özgürlük ve demokrasiyi sarsabileceği öngörüsünden hareketle risk kavramının sosyolojik araştırmalarda yaygınlaşacağını belirtir (2020, s. 729).

Türkiye’de yaşanan/yaşanmakta olan pandemi sürecini düşündüğümüzde yaşlı bireylerin, özgürlükleri kısıtlanan ve en temel yasal hakları askıya alınanların başında geldiğini söyleyebiliriz. Toplumun en kırılgan kesimlerinden biri olan yaşlılar, pandeminin özellikle başlangıç döneminde eve kapatılarak önce risklerden korunan (!) ardından riskin ta kendisi haline gelerek kamusal alandan dışlanan bireyler olarak öne çıkmıştır. Bu makaleye konu olan TÜBİTAK-ARDEB 1001 destekli⁴ ve pandemi sırasında planlanan araştırmamızda, pandemiyle birlikte potansiyel suçlu addedilen yaşlı bireylerin toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite ve yurttaşlık belirlenimleri çerçevesinde ortaklaşan ve farklılaşan COVID-19 deneyimleri ve bu süreçle baş etme stratejilerini, yalnız yaşayan 65 yaş ve üzeri kadınları odağa alarak kesişimsel bir perspektifle ortaya koymayı amaçladık. Saha çalışmasını üç farklı kentte yürüttüğümüz araştırmada Gaziantep’te Suriyeli kadınlar, Muğla’da Britanyalı ve yerli kadınlar, Zonguldak’ta ise yerli kadınlar ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik.

Toplumsal konumları birbirinden farklılaşan 45 yalnız yaşayan yaşlı kadın ile Ağustos 2020-Ekim 2020 tarihleri arasında yaptığımız derinlemesine görüşmelerden elde ettiğimiz verilere baktığımızda, korku, belirsizlik, suçlama, ötekileştirme hapsedilme gibi temaların, katılımcıların COVID-19 deneyimlerini ifade ederken sıklıkla kullandığı/öne çıkan referans kavramlar olduğunu gördük. Aynı zamanda risk teması/kavramı ile birlikte gelen bu yan kavramların/temaların salt araştırma bulguları ile sınırlı olmadığını da saha çalışması sürecinde fark ettik. Öncelikle, katılımcılara erişimde karşılaştığımız zorluklar ve yüz yüze görüşmelerde tedbir koşulları konusunda yaşadığımız endişeler başta olmak üzere araştırmacılar olarak biz de risk, korku ve belirsizliklerden azade değildik. Buradan hareketle bu makalede “risk” kavramını, araştırma verilerinin analizi ile sınırlandırılmış ontolojik düzlemde ziyade, araştırma tasarımı ve saha çalışmasını kapsayacak şekilde daha çok metodoloji düzleminde kullanmayı tercih ederek “risk yönetimi” çerçevesinde ele aldık.

Pandemi koşullarında üç farklı kentte yürüttüğümüz araştırmada risk yönetimi, araştırma yönteminin belirlenmesi, saha çalışmasının tasarlanması ve yüz yüze görüşmeleri gerçekleştirecek araştırmacıların belirlenmesi noktasında, başka deyişle araştırma tasarımı sürecinde hâlihazırda göz önünde bulundurduğumuz bir aşamadır. Bununla birlikte pandemi koşulları risk yönetiminin araştırmanın bütününe yayılmasına neden olmuştur ve araştırmanın başlangıcından tamamlanmasına kadar olan süreç, öngörülemler durumunda geliştirdiğimiz çeşitli stratejilerle ilerlemiştir. Görüşmelerin tek seferlik ve uzun süreli planlanması, kartopu tekniğinin çalışmaması nedeniyle kurumsal ve mahalli araçlar (katılımcılara ulaşmak için başvurduğumuz kaynaklar) olarak adlandırdığımız araçlara sürekli başvurma ihtiyacının doğması risk yönetimi çerçevesinde ele alacağımız stratejilerden bazılarıdır. Nitekim COVID-19 bağlamında nitel araştırmanın gerçekleştirilmesiyle ilgili iki temel zorluğun, “kısıtlı zaman” ve “fiziksel mesafe” olduğu da belirtilmiştir (Tremblay vd., 2021, s. 1).

⁴ Makale, TÜBİTAK-ARDEB 1001 programı tarafından desteklenmiş olan 120K494 no.lu “Yaşlılıkta Baş Etme Stratejileri: COVID-19 Sürecinde Yalnız Kadınlik Deneyimleri” başlıklı proje kapsamında elde edilen verilere dayanmaktadır.

Makalede öncelikle araştırma tasarım sürecinde risk yönetimine değinecek, ardından katılımcılara erişim sürecinde öngörülemez durumlar ve bunlar karşısında geliştirilen stratejileri ele alacağız. Sonrasında üç sahada birbirinden farklılaşan yüz yüze görüşme ve tedbir koşullarına yer vereceğiz. Sonuç bölümünde ise, kendi saha deneyimlerimize de dayanarak, pandemi sonrası sosyolojik araştırma gündemlerine dair bazı tespit ve önerilerde bulunacağız.

1. ARAŞTIRMA TASARIMI: ARAŞTIRMA YÖNTEMİNİN BELİRLENMESİ, SAHA ÇALIŞMASININ TASARLANMASI VE ARAŞTIRMACININ KONUMSALLIĞI

Pandemiyle birlikte gelen fiziksel mesafe ve sosyal izolasyon engeli sosyologları, aşına oldukları yöntem ve teknikler üzerine acil bir gündem olarak düşünmeye itmiştir (Connell, 2020). Özellikle, mevcut netnografi (Kozinets, 2020) ve dijital sosyoloji (Redshaw, 2020; Selwyn, 2019) gibi çağdaş yöntemsel yaklaşımların COVID-19 sürecinde, bu yolu izleyen araştırmacılar için öğretici olacağı vurgulanmıştır (Ward, 2020, s. 731). Ancak örneklem grubunun özelliklerinin nasıl bir görüşme tekniği gerektirdiği önemli bir husustur.

Literatür tarama aşamasında katılımcı grubun yaygın niteliğine dair elde ettiğimiz ön bilgiler ve bizzat sahada karşılaştığımız profil, nitel araştırmayı yüz yüze görüşme tekniği ile planlamamızda son derece belirleyici olmuştur. Yaşlı dul kadınların yoksulluk ve düşük eğitim düzeyi açısından en kırılgan gruplardan biri olduğu literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Arun ve Karademir-Arun, 2011; Duben, 2018; Özmete, 2015). Düşük eğitim düzeyi ve yoksulluk, teknoloji sahipliği ve dijital yatkınlık konusunda da yaşlı kadınları dezavantajlı kılmaktadır (Arun, 2020, s. 61). Nitekim araştırmamız kapsamında katılımcıların niteliklerine baktığımızda 45 kadından 16'sının okur-yazar olmadığı, ikisinin biraz okuyabildiği ama yazamadığı, ikisinin okur-yazar olduğu, ikisinin ilköğretim ve dokuzuncu ilköğretim mezunu olduğu ve dolayısıyla 45 katılımcıdan 14'ünün ortaokul ve üstü eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu aynı zamanda asgari ücretin altında aylık gelire sahiptir. Bu veriyi açmak gerekirse Gaziantep'te en düşük gelir Kızılay'ın vermiş olduğu 120 TL olup, katılımcıların çoğu bu gruptadır. En yüksek gelir ise bir katılımcının Dubai'de yaşayan oğlunun her ay kendisine gönderdiğini belirttiği 1000 dolardır. Muğla sahasındaki Britanyalılarda en yüksek gelir 1800 pound iken, en düşük gelir ise 1600-1700 TL civarındadır. Aynı sahadaki yerlilerde en yüksek gelir 5000 TL iken, en düşük gelir ise 1900 TL'dir. Zonguldak sahasındaki en yüksek gelir 3000 TL iken, en düşük gelir ise 1300 TL'dir.

Telefon ve internet kullanımının ise Muğla sahasında görece yüksek, Gaziantep ve Zonguldak sahasında oldukça düşük olduğunu gördük. Dolayısıyla bu çalışma özelinde derinlemesine görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilmesinin bir zorunluluk olarak kendini dayattığını söyleyebiliriz.

Araştırmada karşılaşılabilecek en önemli riskin katılımcılara erişim zorluğu olacağı öngörülmüştür. Bu zorluğu belirleyen iki temel husus vardı: (a) Katılımcılar yaş, cinsiyet, medeni durum ve yurttaşlık temelinde oldukça dar/spesifik bir grubu kapsıyordu ve (b) Yaşlıların virüsten en çok etkilenen ve yer yer "virüsü yayan" kesim oldukları yönündeki yaygın algı katılımcıların yüz yüze görüşme davetlerini geri çevirme olasılıklarını güçlendiriyordu. Bu iki unsur bir arada ele alındığında projede yer alacak ve görüşmeleri gerçekleştirecek bursiyerlerin seçiminde bazı kriterlerin tercih edilmesi önem kazandı. Öncelikle, doktora ve yüksek lisans tez çalışmalarında toplumsal cinsiyet, göç ve kent alanlarında saha çalışmaları yapıyor olmaları ve araştırma sahasında yerel bağlantılardan yararlanabilmeleri adına bölgeyi tanıyor olmaları gerektiğine karar verildi. Böylece saha çalışmasını yapacak bursiyerler Muğla, Gaziantep ve Zonguldak'ta yaşayan ve bu kentlerde –yukarıda bahsedilen alanlarda– daha önce saha çalışmaları yapmış doktora öğrencileri arasından belirlenmiştir. Proje başvurusu esnasında sahaya çıkacak olan bursiyerlerin seçim kriterlerinin bu şekilde belirlenmesi, özellikle katılımcılara erişim sorunu karşısında çeşitli stratejilerin geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Araştırma, Türkiye'nin üç farklı kentinde (Muğla, Gaziantep, Zonguldak) gerçekleştirilmiş ve araştırmada yurttaşlık bağlamında birbirinden farklılaşan yaşlı gruplarına odaklanılmıştır. Araştırma sahası olarak bu üç ilin seçilmesinde bazı temel belirleyiciler söz konusudur: Muğla, Türkiye'nin en önemli turizm kentlerinden biridir ve imtiyazlı göçmen olarak tanımlanan Britanyalıların yerleştiği kentlerin başında gelmektedir (Ertuğrul, 2016, s. 478-482). Gaziantep ise Türkiye geneline bakıldığında Suriyeli nüfusun yoğun olarak yaşadığı ikinci kent konumundadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Zonguldak ise, Türkiye'de COVID-19 pandemisi sürecinde virüsün yayılmasını önlemeye dönük yoğun tedbirlerin alındığı iller içerisinde büyükşehir olmayan tek il olarak öne çıkmış ve 30+1 olarak anılmıştır. Bunun temel sebebi, yaşlı nüfusun fazlalığı (Karakuş, 2018, s. 65; Deniz, 2014, s. 315) ve kentte hâkim olan maden endüstrisinden kaynaklı kronik solunum yolu hastalıklarının yaygınlığıdır (Tecer, 2007, s. 634).

Birbirinden farklı dinamiklere ve özelliklere sahip bu üç kentte yürütülen saha çalışmasında, araştırmacıların saha deneyimleri, katılımcılar karşısında aldıkları konum, karşılaştıkları sorunlar ve bunları aşmak yönünde başvurdukları stratejiler de farklılaşmıştır. Bu farklılaşmayı "içeriden olma" ve "dışarıdan olma" konumları üzerinden ele aldık. Araştırmacının "dışarıdan olma" konumu katılımcılardan farklı yurttaşlık statüsüne sahip olmasından kaynaklanırken "içeriden olma" konumu, katılımcılarla hem aynı yurttaşlık statüsünde olması hem de aynı kentte yaşamasından kaynaklanmaktadır. Buna göre Gaziantep sahasında Suriyelilerle görüşen araştırmacı, göçmenler karşısında onlar için "dışarıdan" birisidir. Muğla sahasında hem yerel kadınlarla hem de Britanyalı kadınlarla görüşen araştırmacı, hem "içeriden" hem de "dışarıdan" birisidir. Zonguldak sahasındaki yerel kadınlarla görüşen araştırmacı ise "içerden" birisidir.

Muğla ve Zonguldak sahalarda "içeriden" olmak, araştırmacıların yerel katılımcılara ulaşmasını ve katılımcıların araştırmacı ile güven ilişkisi geliştirmesini kolaylaştırmıştır. Muğla ve Gaziantep sahalarda Britanyalı ve Suriyeli katılımcılara erişmekte ise "dışarıdan" olmak, daha sınırlayıcı bir konum olarak deneyimlenmiştir. Bununla birlikte, Gaziantep sahasında sosyal dışlanmadan sıyrılmak ve hâkim grup tarafından kabul görmek isteyen Suriyeli katılımcıların "dışarıdan" olan araştırmacıyla daha yakın ilişkiler kurmaya çalışması da söz konusu olmuştur. Bu noktada söz konusu konumları, a priori ve nesnel kategoriler olarak kullanmadığımızı ve Merton'ın (1972) da işaret ettiği gibi bunların sabit konumlar olmayıp kendi içerisinde çeşitli müzakere ve tartışmalara açık olan durumları anlattığımızı vurgulamalıyız. Dolayısıyla içeriden ve dışarıdan olmak sabit konumlar olmadığı gibi olanakları ve olanaksızlıkları hakkında kesin yargılarda bulunmak da doğru olmayacaktır. Bu nedenle araştırmacıların konumsallığının sadece katılımcılar karşısında bir konumsallığa işaret etmediğini de söyleyebiliriz. Sözü edilen bu konumlanışların araştırmacı, katılımcı ve aracı arasındaki çoklu güven ilişkisini de belirleyerek potansiyel katılımcılara ulaşımı zorlaştırması ya da kolaylaştırması söz konusu olmuştur.

Araştırma tasarımı aşamasında risk yönetimi çerçevesinde ele alacağımız bir diğer unsur, pandemi koşullarında yürütülecek saha çalışmasının öncelikle açılma dönemlerinde, özellikle yaşlı bireylerin sokağa çıkmasını kısıtlayan yasakların esnetildiği/kalktığı dönemde, yani yaz aylarında uygulanmaya konulmasının planlanmış olmasıdır. Nitekim katılımcıların sokağa çıkma yasağı esnasında çocukları dâhil eve kimseyi almama, dışarıya hiç çıkmama, dışarıya çıksa dahi kimseyle görüşmeme eğiliminde olduğunu gördük. Dolayısıyla yaşlılara dönük sokağa çıkma yasağının esnetildiği bir dönemde (Ağustos 2020-Ekim 2020) saha çalışmasını gerçekleştirmemiz, araştırmanın öngörülen sürede tamamlanmaması ya da daha az katılımcıyla tamamlanması riskini en aza indirmiştir.

Son olarak, kartopu tekniği ile ilerlenmesi planlanan saha araştırmasında anahtar katılımcılara İl Göç İdaresi, muhtarlık ve sağlık çalışanları gibi kurumsal araçlar üzerinden ulaşılması tasarlandı. Kurumsal araçların hem katılımcı grubun dar/spesifik niteliğinden dolayı onlara erişebilmek yönünde bize yol gösterici olacağı hem de katılımcıların yüz yüze görüşmeyi kabul etmeleri açısından araştırmacı ile güven ilişkisi kurulmasında kolaylaştırıcı bir rol oynayabilecekleri düşünülürdü.

2. KATILIMCILARA ERİŞİM SÜRECİ

Nitel saha araştırmalarında, özellikle ulaşılması zor topluluklarla yapılacak araştırmalarda, katılımcılara ulaşmak için sıklıkla başvurulan örnekleme modellerinden biri kartopu tekniğidir (Corbetta, 2003, s. 222). Söz konusu teknik, araştırma sahasımız özelinde, katılımcılara ulaşmada tek başına yeterli olmadı. Bazı sınırlı örneklerde bir katılımcının bizi bir başkasına yönlendirmesi söz konusu oldu, ancak bu bağlantı bir zincire dönüşmeyerek tek bir yönlendirmeyle sınırlı kaldı. Bu durumun başlıca iki nedenden kaynaklandığını düşünüyoruz. Birincisi, pandemi koşulları ulaşılan bir katılımcının araştırmacıyı bir başkasına yönlendirmede isteksiz olmasına, daha açık ifadeyle, potansiyel katılımcıyı riske atmak istememe hassasiyeti göstermesine neden oldu. İkinci olarak, potansiyel katılımcıların pandemi sürecinde çocuklarının ya da yakınlarının yanına gitmiş olması ulaşılan katılımcıların araştırmacıyı bir başkasına yönlendirmesini zorlaştırdı. Kısacası pandemi koşulları, zaten dar/spesifik bir katılımcı grubunu daha da daralttı.

Araştırmamız özelinde kartopu tekniğinin çalışmamasının yanı sıra aracılığına başvurduğumuz İl Göç İdaresi ve muhtarlar Gaziantep ve Muğla sahasında göçmen katılımcılara ulaşmada işlevsiz kalmıştır. Gaziantep sahasında İl Göç İdaresinden hiçbir yetkili, bilgi almak adına talep ettiğimiz görüşmeyi yoğunluklarından kaynaklı kabul etmemiştir. Kurumun pandemi sürecinde virüsün bulaşma riskine karşın aldıkları yoğun güvenlik önlemleri sebebiyle (kuruma girişler bu süreçte sınırlandırılmıştır) ilgili birimlerle görüşmek oldukça zorlaşmıştır. Bunun yanı sıra, geçici koruma kapsamı altındaki Suriyelilere ilişkin bilgileri edinmek, dilekçe ile başvuru gibi uzun zaman alan prosedürleri gerektirmektedir. Pandemi sürecinde gerçekleştirilen ve altı ay içinde tamamlanması beklenen bu proje için bahsi geçen zaman kaybı yaratacak işlemlerin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Muhtarlar ise Suriyeli bir katılımcıyla görüşme gerçekleştirmek istediğimizi öğrendiğinde hiçbir şekilde yardımcı olmamış ve bilgi vermek istememiştir.

Muğla sahasında ise muhtarlar, Britanyalı katılımcılar özelinde, ya araştırmacıları yönlendirebilecekleri kişiler olduğu halde yönlendirmekten kaçınmış ya da görüşmenin kendisi olmadan gerçekleştirilemeyeceğini söylemiştir. Öte yandan, İl Göç İdaresi araştırmacıları katılımcılara yönlendirmek konusunda muhtarlara göre çok daha katı bir tutum sergilemiştir. Fakat bu tutum pandemiye özgü olmayıp, göçmenlerin kimlik bilgilerini korumaya/saklamaya dönük yasal çerçeveyi ihlal etmemek gibi daha nesnel bir nedene dayanmaktadır. Kurumsal aracı olarak muhtarların tutumunun pandemiye özgü olup olmadığı ise elbette tartışılabilir fakat muhtarların Suriyeli katılımcılara dönük dışlayıcı bir tutum sergilemelerine karşılık Britanyalı katılımcılara korumacı bir tutumla yaklaştıkları bir saha sezgisi olarak söylenebilir.

Bu iki sahanın aksine Zonguldak'ta mahalle muhtarları katılımcılara ulaşmak için başvurulan temel aracı kaynak olmuştur. Zonguldak sahasında pandemi sürecinde erzak dağıtımı, maske ve kolonya temini gibi konularda bazı muhtarların görece etkin olduğu ve özellikle yalnız yaşayan yaşlı kadınları bir ihtiyaçlarının olup olmadığı konusunda düzenli ziyaret ettikleri, katılımcıların ifadelerinden hareketle görülmüştür. Mahalle muhtarının refakatinde randevu almaya gittiğimiz bir katılımcının muhtar olmasaydı görüşmeyi kabul etmeyeceğini belirtmesi kurumsal aracıya duyulan güveni örneklemeyle birlikte, tüm saha düşünüldüğünde sınırlı bir örnek olarak kalmıştır.

Dolayısıyla yurttaşlık statüsünün katılımcılara erişimi belirleyen önemli bir faktör olduğunu ve katılımcıların araştırmacı ile kuracağı güven ilişkisinde kolaylaştırıcı olacağını öngördüğümüz kurumsal araçların çoğu örnekte işlevsiz kaldığını söyleyebiliriz. Bu noktada, mahalli araçlar olarak adlandırdığımız yeni yerel kaynaklara yönelme ihtiyacı duyduk. Mahalli araçlar dil bilen öğrenciler, tercüman, esnaf, komşular, taksici gibi daha geniş bir ağı kapsamaktadır. Araştırmacıların bu kentlerde daha önce yaptıkları araştırmalar sonucunda kurulu olan bağlantıları, araçların kurumsaldan mahalliye genişlemesinde işlevsel olmuştur: Zonguldak sahasında taksiciler ikincil önemli kaynak, Gaziantep

sahasında dil bilen öğrenciler ve Muğla sahasında özellikle Britanyalı katılımcılara ulaşmada yeminli tercüman birincil aracı kaynak olarak öne çıkmıştır.

Sonuç olarak kartopu örneklem tekniğinin çalışmadığı ve öncelikli olarak başvurulması planlanan aracı kaynakların yetersiz kalmasıyla kaynakların çeşitliliği artırılmış, fakat bu yapıırken araştırma tasarımında büyük ölçüde değişikliğe gidilmeyecek şekilde hareket edilmiştir.

3. YÜZ YÜZE GÖRÜŞME VE TEDBİR KOŞULLARI

Saha çalışmasının başında iki katılımcımız vefat etmesi nedeniyle saha araştırmasının geri kalanında görüşmeler tek seferlik buluşmalarla gerçekleştirmek üzere planlandı. Buna ek olarak, aynı katılımcı ile ikinci defa yüz yüze görüşme pandemi koşullarında, özellikle katılımcılar için, risk faktörünü artırmaktaydı. Ancak yaz aylarında gerçekleştirdiğimiz tek seferlik görüşmelerde sorulan soruların çokluğunun yaratabileceği yorgunluk ve bunalma hali de göz önüne alınmalıydı. Bu noktada görüşme süresini katılımcıların cevapları “soluklanarak” vermeleri sağlamak için uzun tutmayı destekleyici bir strateji olarak kullandığımızı belirtmeliyiz.

Saha çalışmasını yapan araştırmacılar olarak yüz yüze görüşme esnasında bulaş riskine karşı mümkün olduğunca tedbirli davrandık. Ancak yüz yüze gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler – büyük ölçüde hatırlama, anlama ve iletişim kurma becerisine dayandığı düşünüldüğünde– bilişsel sorunlar ve/ya iştirme problemi yaşayan katılımcılar için zahmetli veya sıkıntılı hale gelebilmektedir (Bundy vd., 2021, s. 875). Araştırmamız kapsamında bazı katılımcıların iştirme probleminin olması, araştırmacıların görüşmeyi maske ile gerçekleştirmesini zorlaştırmıştır. Bu durumda araştırmacılar olarak, katılımcıların kendilerine yöneltilen soruları net bir şekilde duyabilmesi için fiziksel mesafeyi artırma ve maskeyi çıkarma yoluna gittik. Katılımcıların maskelerini çıkarmamaları gerektiğini ve maske takmayan katılımcıların maskelerini takmaları gerektiğini vurgulayarak görüşmeleri gerçekleştirdik. Maske nedeniyle aldığımız ses kaydı kalitesinin düşmemesi için genellikle, biri katılımcının biri de araştırmacının yanında durmak koşuluyla iki ses kayıt aleti kullandık (bunlardan biri genellikle telefon oldu).

Araştırmacılar olarak gerekli tedbirleri alsak da katılımcıların tedbir konusundaki hassasiyeti araştırma sahalarına göre farklılık göstermiştir. Bu farklılaşma ekseninde Muğla sahasını tedbir seviyesi yüksek, Zonguldak sahasını tedbir seviyesi orta ve Gaziantep sahasını ise tedbir seviyesi düşük olarak sınıflandırdık.

Muğla sahasında katılımcılar çoğunlukla ev içinde değil dışarıda/açık havada görüşmeyi kabul etti. Bu sahadaki katılımcılar çoğunlukla bahçeli evlerde oturdukları için, görüşmeyi evlerinin bahçesinde gerçekleştirmek mümkün olabildi. Bu durum hem araştırmacıya hem katılımcıya görece kendiliğinden güvenli bir ortam sağladı. Muğla’da görüşülen katılımcıların pandemi konusunda daha hassas davrandıkları görülmüştür. Örneğin bir katılımcı, araştırmacının kullandığı maske çeşidinin (cerrahi maske) onu korumadığını iddia etmiş hatta açık havada görüşmelerine karşın görüşmeyi gerçekleştirdikleri mesafenin çok az olduğunu dile getirmiştir. Zonguldak ve Gaziantep sahalarında ise katılımcıların çoğunlukla apartman dairesinde ve çöküntü konutlarda ikamet etmesi söz konusuydu. Bu nedenle görüşmeler kapalı alanda gerçekleşti.

Zonguldak sahasında katılımcılardan bazıları görüşme boyunca maskelerini çıkarmazken bazıları hiç maske takmayıp fiziksel mesafe konusunda hassas davrandı. Çoğu katılımcıda, maske, mesafe ve temizlik konusunda ne kadar dikkatli davrandıklarına dönük aşırı bir vurgu söz konusuydu. Ancak gündelik hayatlarında tedbir konusunda daha esnek davrandıkları yönünde gözlemler de edindik. Zonguldak sahasında bazı katılımcılar pandemi koşullarından kaynaklı çocuklarının gün içinde arama sıklığının arttığını ya da komşularının/yakında oturan akrabalarının bir ihtiyacının olup olmadığını, sağlığının nasıl olduğunu daha sık kontrol ettiklerini çeşitli şekillerde ifade etmiştir. Görüşmeler esnasında da bu durumla sıkça karşılaşmıştır. Komşunun/yakında oturan akrabanın eve

gelerek her şeyin yolunda olup olmadığını -bazen birkaç defa- kontrol etmesi buna bir örnektir, fakat buna mukabil eve gelenlerden hiçbirinin maske takmadığı, fiziksel mesafeye dikkat etmediği görülmüştür. Dolayısıyla tedbir konusundaki hassasiyetlerine dönük aşırı vurgu, yaşlıların virüsü bulaştırdığına dair yaygın algı karşısında geliştirilmiş bir savunma stratejisi olarak yorumlanabilir.

Gaziantep sahasında ise Suriyeli katılımcıların gündelik hayatlarında sosyal dışlanmayla sık karşılaşan, eğitimsiz ve yoksul bir gruba oluşturuyor olmaları, araştırmacı ile kurdukları ilişkiyi diğer sahalardan farklılaştıran bir unsurdur. Pandemi döneminde eve kapanma ile birlikte sosyal destekten mahrum kalan ve daha da yoksullaşan Suriyeli katılımcılardan bazıları, elinde kâğıtla (il Valiliğinden alınan izin kâğıdı) gelen araştırmacıyı “yardım yapacak kişi” olarak görmüş ve somut bir yardım (maddi yardım, erzak gibi) beklentisi içine girmiştir. Burada izin kâğıdını göstermeme ve araştırmacının herhangi bir maddi ve/ya aynı yardım için yapılmadığını görüşmenin başında vurgulama bir strateji olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte bazı örneklerde, araştırmacının “yardım yapacak kişi” olarak görülmesi başkalarının da (genellikle yakın komşular) kalabalık bir grup olarak katılımcının evinde toplanmalarına neden olmuştur. Bu durumda, görüşmenin katılımcı ile yalnız yapılması gerektiği söylenmiş ve gelenlerin gitmesi beklenmiştir. Araştırmacı, katılımcıların öpmesi ve sarılması karşısında bunu engelleyecek bir strateji ise geliştirememiş ve bu durum görüşmeler esnasında bir stres kaynağı olarak kendini göstermiştir. Gaziantep örneği, pandemi koşullarında yüz yüze görüşmenin salt katılımcılar için değil araştırmacı için de ne denli risk taşıdığını görmemiz açısından önemlidir.

Suriyeli ve Britanyalı katılımcılarla yapılan görüşmelerde tercüman hizmetinden yararlanılmıştır. Muğla sahasında araştırmacının yanı sıra tercümanın varlığı bazı katılımcıların “kalabalık” görüşme ortamı konusunda kaygılanmalarına neden olurken Gaziantep sahasında tercümanın çekinceli davrandığı durumlarla karşılaşmıştır. Muğla sahasında katılımcılara ulaşmak konusunda yardımcı olan tercüman, pandemi olmasına karşın yüz yüze görüşme yapmayı kabul eden katılımcılarla iletişim kurarak araştırmacıyı zaman kaybindan kurtarmak için çaba göstermiştir. Gaziantep sahasında ise tercümanın bir dönem virüse yakalanması ve karantinaya girmesi söz konusu olmuş, bu durum saha çalışmasının aksamasına yol açmıştır. Yine Gaziantep sahasında tercümanın, alt gelir grubu mahallelerde tedbir seviyesinin düşük olmasını gerekçe göstererek, randevu alınan bir katılımcının evine girmekten çekindiği olmuştur. Bu gibi aksamalar karşısında Gaziantep sahasında, birden fazla tercümanla saha görüşmelerini planlama stratejisi geliştirilmiştir.

SONUÇ: ARAŞTIRMADAN GERİYE KALAN

Pandemi, tüm toplumsal grupları aynı şekilde etkilemediği gibi hâlihazırda mevcut eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Calderon-Larranaga vd. (2020, s. 3) bu tespiti yaşlı nüfus üzerinden ele alarak, COVID-19 pandemisinin yaşlı nüfustaki toplumsal eşitsizlikleri daha da büyüttüğünü ve bu nedenle “büyük eşitleyici” olmaktan uzak olduğunu vurgular. Nitekim yalnız yaşayan yaşlı kadınların pandemi deneyimlerini odağa alan araştırmamızda, derinleşen yoksulluk ve yoksunluklar kendini açıkça göstermiştir, dolayısıyla elde ettiğimiz veriler söz konusu tespiti desteklemektedir. Bununla birlikte, pandeminin “büyük eşitleyici” olmaktan uzak olduğunu salt elde edilen verilere baktığımızda değil bizzat bu verilerin elde edilme süreci üzerine düşündüğümüzde de görmekteyiz.

Pandemi sürecinde gerçekleştirilen ve nitel araştırma yöntemlerine dayanan araştırmalarda araştırmacılar, bilhassa araştırmaya konu olan gruba özgü özellikler sebebiyle, birtakım zorluklarla karşı karşıya kalabilirler. Ancak kırılgan gruplarla çalışırken bu zorlukların daha da arttığını söyleyebiliriz. Örneğin yaşam koşulları zorlu kişilerin (evsizler, yarı-resmi çalışan göçmen işçiler vs.) ve/ya yoğun stres altında olanların (sağlık çalışanları, öğretmenler vs.) görüşmeleri kabul etmemesi söz konusu olabilir; yüz yüze temasta hem araştırmacının hem katılımcının virüse yakalanma riski ve/ya zihinsel rahatsızlığı olanların yüz yüze görüşmelerde kaygı düzeyinin artma riski araştırmacıları “riskten kaçınmaya”, başka deyişle araştırmayı ertelemeye ya da araştırma yöntemini değiştirmeye itebilir (Surmiak vd., 2022, s. 218).

Saha araştırmamızı sokağa çıkma yasaklarının esnetildiği bir dönemde gerçekleştirdik; ancak saha çalışması boyunca her an yeni bir tam kapanma kararı alınabileceği ve görüşmelerin yarım kalabileceği endişesini ve baskısını saha çalışması boyunca hissettik. Araştırmamız özelinde, bir “riskten kaçış” yöntemi olarak örneğin araştırma yöntemini değiştirmek söz konusu değildi. Bunun en temel sebebi, düşük eğitim ve gelir düzeyi nedeniyle teknoloji kullanımının katılımcılar arasında son derece kısıtlı olması ve bu nedenle katılımcıların büyük çoğunluğuyla telefon ya da çevrimiçi yöntemlerle görüşmenin mümkün olmamasıydı. Yaşadığımız endişe salt teknik sorunlarla ilişkili değildi.

İlk defa yaşadığımız bu deneyimde virüse ilişkin hem kendi korkumuzla hem de katılımcıların korkusuyla baş etmeye çalıştık. Yaşları yüksek ve çoğu kronik hastalıktan mustarip katılımcıları düşünüp onlar için endişelendik, onları riske atmaktan çekindik. Araştırma sürerken, her ne kadar COVID-19’a bağlı olduğu bilgisine sahip olmasak da görüşme yaptığımız iki katılımcı vefat etti. Katılımcılar arasında eşini çok yakın bir zamanda kaybetmiş olanların, sosyo-ekonomik koşulları oldukça düşük olanların, yalnızlık, yaşlılık ve kadınlığın kesişiminde pandemi sürecini katmerli bir yoksunlukla yaşayanların hayatlarının bir kesitine sınırlı bir süreyle dahi olmanın, saha araştırmacıları olarak bizim için duygusal yükünün fazla ve yer yer yıpratıcı olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Üç farklı kentte farklı toplumsal konumdaki katılımcılarla yaptığımız yüz yüze görüşmeler bize sadece pandemiyi nasıl farklı şekillerde deneyimlendiğini göstermekle kalmadı, aynı zamanda araştırmacılar olarak deneyim ve endişelerimizin de nasıl farklılaştığını gösterdi. Örneğin dördüncü bölümde, üç sahada farklılaşan tedbir koşulları (Gaziantep sahasını tedbir seviyesi düşük, Zonguldak sahasını tedbir seviyesi orta, Muğla sahasını ise tedbir seviyesi yüksek olarak sınıflandırdık) karşısında araştırmacıların farklılaşan yüz yüze görüşme deneyimlerini ifade ettik. Pandemi döneminde yaşlı bireylerin “risk yoğunlaşması”na odaklanan bir araştırma, risklerin farkında olma ve hijyen ve fiziksel mesafe gibi önleyici tedbirleri benimsemede toplumsal eşitsizliklerin etkisine vurgu yapıyor. Virüse yakalanacağına inanmıyor olma ya da virüsün etkisinin farkında olmama durumu, düşük eğitim düzeyi, düşük dijital okuryazarlık, azınlıklar için dil problemi gibi nedenlerle yaşanan bilgi eksikliğinden bağımsız düşünülemez (Calderon-Larranaga vd., 2020, s. 3). Yaptığımız sınıflandırmaya göre tedbir seviyesi en düşük olan Gaziantep sahasındaki katılımcıların tüm katılımcılar arasında, eğitim ve gelir düzeyi ve dil problemi açısından en dezavantajlı grubu oluşturduğunu görmekteyiz. Toplumsal kriz dönemlerinde gerçekleştirilecek sosyal araştırmalarda, araştırma sürecini de etkileyebilecek kırılabilirlikleri ve riskleri daha da artıran unsurlar dikkate alınarak, benzer bir risk haritasının sahaya gitmeden önce hazırlanabileceğini düşünüyoruz. Kuşkusuz bu türden haritalandırma girişimleri daha da ayrıntılandırılarak çok boyutlu hale getirilmelidir.

Nitel araştırmanın, katılımcıların davranışlarına atfettikleri sosyal anlamları ve – özellikle kırılabilir gruplar açısından baktığımızda – sosyal damgaları açığa çıkarmak konusunda avantajlar sağladığı, saha deneyimlerinden elde edilen bir veridir. Bu da biz araştırmacılara gözlem sonucunda elde ettiğimiz verileri, sahaya çıktığımızda yaptığımız derinlemesine görüşmelerle birlikte doğrulama imkânı sunmaktadır (Teti vd., 2020, s. 1-2). Araştırmamız bağlamında baktığımızda görüşmeleri yüz yüze gerçekleştirmek, soruları derinleştirmemize imkân tanımış ve aldığımız cevapların tatmin edici olmasını sağlamıştır. Söz gelimi, katılımcının duygusallaştığı, gözlerinin dolduğu, ağladığı anlarda görüşmeyi devam ettirmek zorlaşmıştır. Bu gibi durumlarda katılımcının eğer isterse kendiliğinden hislerini anlatması, içini dökmesi beklenmiş ve bu aşamadan sonra sorulara devam edilmiştir. Anlık duygusal tepkilerin gözlenmesi, araştırmacı açısından buna uygun karşılıkların verilmesiyle birlikte görüşmelerin derinlik kazanmasına ve güven duygusunun artmasına imkân sağlamıştır.

Tüm bu deneyimler göz önüne alındığında, dijital araçlarla yapılacak görüşmelerin daima ehvenişer kalacağını, zorluklarına rağmen yüz yüze görüşmede mümkün olduğunca ısrar etmenin önemini vurgulamak isteriz. Elbette ki pandemi ile birlikte artık çevrimiçi platformlarda deneyim kazanmış geniş insan toplulukları söz konusu. Bir sene öncesini düşündüğümüzde pek çok grup (akademiye mensuplar, öğretmenler, öğrenciler, beyaz yakalılar vs.) pandemi ile birlikte yeni bir deneyim

kazandı, dolayısıyla bu tekniğin kullanılabilceği insan gruplarında artış olduğu açıktır. Bu türden insan grupları üzerinde nitel araştırma yöntemlerinin çalıştırılmasına dönük araştırma gündemlerinin belirlenmesi ve çevrimiçi iletişimin nitel araştırmalarda yaygın bir teknik olarak kullanılması söz konusu olabilir.

Araştırma ekibi olarak kendi aramızdaki tüm süreci uzaktan etkileşimle/iletişimle yürüttük ve araştırma bulgularını paylaşmak üzere çeşitli kongrelerde çevrimiçi sunumlar gerçekleştirdik. Kısacası zorunlu olarak çevrimiçi deneyim kazandık. Çevrimiçi platformlar pandemi koşullarında araştırma ekibi olarak etkileşimimizi kolaylaştırırsa da gerekli alt yapıyı kendi sınırlı imkânlarımızla oluşturmamız söz konusu oldu. İnternet hızı, bilgisayarlardan kaynaklı sorunlar sebebiyle toplantılarda zaman zaman bağlantı güçlükleri yaşandı. Dolayısıyla hem araştırma ekibinin birbiriyle iletişiminin hem de görüşmelerin çevrimiçi tasarlandığı araştırmalarda katılımcı-araştırmacı arasındaki iletişimin sınırsız ve sorunsuz bir şekilde yürütülmesi için gerekli donanımın (sınırsız internet, lisanslı uygulamalar/programlar vb.) hem bir insan kaynağı ihtiyacı doğurduğunu hem de bir harcama kalemi haline geldiğini söyleyebiliriz.

Son olarak, pandemi sonrası sosyolojik araştırma gündemlerine dair iki noktaya vurgu yapmayı önemli buluyoruz. Birincisi, pandemi bize riskin değil kaynak ve kapasitelerin eşitsiz dağıldığını -bir kez daha- gösterdi. Daha fazla risk altında olmak kendiliğinden bir durumla ilgili değil, hangi sınıf ve toplulukların deneyimlerinde hangi tahakküm mekanizmalarının etkilerinin cisimleştiğiyle ilgilidir (toplumsal cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi, yurttaşlık statüsü mesela deneyimlerin farklılaşmasında belirleyici tahakküm mekanizmalarıdır). Dolayısıyla, sosyologların araştırma gündemlerini krizin tespitinden krizi üreten faktörlerin tespitine doğru genişletirken ilkin “risk” kavramının homojenleştirici tuzakından kaçınmaları gerekir.

İkinci olarak, Kohler bilimsel bir araştırmada sonuçlara hızlı ulaşmanın daha iyi olduğu inancının değil aksine “iyi şeyler zaman alır” düsturundan hareketle araştırmanın yeterli zamana yayılması gerektiği inancının araştırma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular (2020, s. 93). Bu doğrultuda, “yavaş bilim” (Stengers, 2018) çağrılarının da işaret ettiği üzere, hızlı çözüm odaklı proje tarzı araştırmacılık habitusunun, uzun vadede bilimsel araştırma gündemlerini yıkıma uğratma riski taşıdığına altı çizilmelidir. Gelgelelim, COVID-19 krizi, bu inancın aksine hızlı araştırma sonuçlarına olan talebi artırmıştır. Dolayısıyla söz konusu proje yürütme tarzıyla tüketilmemesi ve sonuçlara hızlı ulaşmanın salt “sorunları hızlı tespit etme” ile sınırlı kalmaması için hem bu hızlı araştırmalarda elde edilen ilk verilerin daha kapsamlı araştırmalara temel arz etmesi hem de araştırma sonrası sürecin, farklı aktörlerle (sivil toplum kuruluşları, merkezi ve yerel yönetimler, farklı disiplinlerden meslektaşlar vb.) diyalog halinde, toplumsal politika üretmeye dönük bir alt araştırma evresi olarak planlanması gerektiğini de söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Arun, Ö. (2020). *Antalya Yaşlılık Araştırması Üçüncü Dönem, 2019/2020 Temel Bulgular ve Yerel Yönetimlere Öneriler*. Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları.
- Arun, Ö., Karademir Arun, B. (2011). Türkiye’de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (4), 1515-1527.
- Bundy, H., Lee, H. M., Sturkey, K. N. ve Caprio, A. J. (2021). The Lived Experience of Already-Lonely Older Adults During COVID-19. *The Gerontologist*, 61 (6), 870-877.
- Calderon-Larranaga, A., Dekhtyar, S., Davide L. Vetrano, D. L., Tom Bellander, T. ve Fratiglioni, L. (2020). COVID-19: risk accumulation among biologically and socially vulnerable older populations. *Ageing Research Reviews*, 63, 1-5.
- Connell, R. (2020). COVID-19/Sociology. *Journal of Sociology*, 56, 745–751.
- Corbetta, P. (2003). *Social Research: Theory, Methods and Techniques*, London: Sage Publications.
- Deniz, T. (2014). Zonguldak İlinde Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (32), 299-320.
- Duben, A. (2018). *Türkiye ve Avrupa’da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet. Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açılıarı*. A. Duben (Der.) içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ertuğrul, G. (2016). British Migrants in the Turkish Countryside: Lifestyle migration, Loss of Social Status and Finding ‘True Life’ in Difference. *METU Studies in Development*, 43, 475-496.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021). Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin İlk 10 İle Göre Dağılımı. 15 Aralık 2021 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden erişildi.
- Karakuş, B. (2018). *Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler: Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Kohler, U. (2020). Editorial Survey Research Methods during the COVID-19 Crisis. *Survey Research Methods*, 14(2), 93-94.
- Kozinets, R. (2020). *Netnography: The Essential Guide to Qualitative Social Media Research*. London: Sage.
- Matthewman, S. ve Huppertz, K. (2020), A sociology of Covid-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675–683.
- Merton, Robert K. (1972). Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge. *American Journal of Sociology*, 78 (1), 9-47.
- Özmete, E. (2015). Yaşlılıkta Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Yansımaları: Bakım Veren ve Bakım Alanlar için Psiko-Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Kanıtlar. *Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 28-29.
- Redshaw, T. (2020). What Is Digital Society? Reflections on the Aims and Purpose of Digital Sociology. *Sociology*, 54, 425–431.
- Selwyn, N. (2019). *What is Digital Sociology?* Cambridge: Polity Press.

- Stengers, I. (2018). *Another Science is Possible: A Manifesto for Slow Science*. Cambridge: Polity Press.
- Surmiak, A., Bielska, B. Ve Kalinowska, K. (2022). Social Researchers' Approaches to Research Ethics During the COVID-19 Pandemic: An Exploratory Study. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 17 (1-2), 213-222.
- Tecer, L.H. (2007), Prediction of SO₂ and PM Concentrations in a Coastal Mining Area (Zonguldak, Turkey) Using an Artificial Neural Network. *Polish J. of Environ*, 16 (4), 633-638.
- Teti, M., Schatz, E. & Liebenberg, L. (2020). Methods in the Time of COVID-19: Vital Role of Qualitative Inquiries. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-5.
- Tremblay, S., Castiglione, S., Audet, L. A., Desmarais, M., Horace, M., Pelaez, S. (2021). Conducting Qualitative Research to Respond to COVID-19 Challenges: Reflections for the Present and Beyond. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 1-8 <https://doi.org/10.1177/16094069211009679>. Erişim Tarihi: 25.10.2021.
- Ward, R. P. (2020). A sociology of the Covid-19 pandemic: A commentary and research agenda for sociologists. *Journal of Sociology*, 56(4), 726–735.
- Zinn, O. J. (2021). Conclusions: Towards a sociology of pandemics and beyond. *Current Sociology Monograph*, 69(4), 603–617.